

NEXUS LINGUARUM

KÖSZÖNTŐ KÖTET A 80 ÉVES
NYOMÁRKAY ISTVÁN AKADÉMIKUS
TISZTELETÉRE

Szerkesztette
Lukács István

ELTE BTK
SZLÁV ÉS BALTI FILOLÓGIAI INTÉZET
SZLÁV FILOLÓGIAI TANSZÉK
BUDAPEST, 2017

SZAKMAI LEKTOROK
Bańczerowski Janusz
Jászay László

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© szerzők
© ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő: Lukács István
A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-284-859-4

TARTALOM

Bañcerowski Janusz	
Nyomárkay István akadémikus nyolcvan éves.....	9
Bajzek Lukač Marija	
Slovenska zemljepisna lastna imena na Gornjem	
Seniku in v Porabju.....	15
Bañcerowski Janusz	
Néhány gondolat a nyelvhasználat alapegységéről...	25
Császári Éva	
A szlovák szótárirodalom legújabb mérföldköve.	
Az első szlovák etimológiai szótár.....	43
Дудащ Мария	
Гневът в унгарската и българската фразеология...	51
Dudás Előd	
Kaj-horvát anyag Maks Pleteršnik szlovén–német	
szótárában.....	61
Dziewońska-Kiss Dorota	
Człowiek człowiekowi wilkiem – obraz wilka w języku	
polskim (w świetle związków frazeologicznych	
i przysłów).....	71
Федосов Олег	
Как достигъ <i>совершенство</i> ?.....	81
Gyivicsán (Divičanová) Anna	
Rozmýšľanie o slovenskom národnom hnutí,	
o jazyku, o kultúre	
(Štefan Leška, Karol Straka, Ľudovít Haan).....	93
Gyöngyösi Mária	
A „törpe” Alekszandr Blok mitopoétikájában	
(Alakváltozatok és forrásaik).....	101
Imrichová Mária	
Slovenská právnická terminológia	
a problematika polysémie termínov.....	115
Jakovljević Dragan	
Književnost, novi mediji i postčitalačka generacija...	125

Janiec-Nyitrai Agnieszka	
Narošle postpamięci. Na marginesie węgierskiej	
trylogii Krzysztofa Vargi <i>Gulasz z turula, Czardasz</i>	
<i>z mangalicqı Langosz w jurcie</i>	135
Janurik Szabolcs	
Angol mintára keletkezett tükörszavak	
a magyarban és az oroszban.....	147
Ясаи Ласло	
Средства грамматики и картина мира	
в русском языке.....	161
Kiss Szemán Róbert	
A katolikus irodalom mint újkori kulturális	
képződmény sajátosságai.....	173
Kroó Katalin	
Az irodalmi szövegben rejlő <i>megszólítás</i> szemiotikai	
alakzatáról.....	183
Лявинец-Угрин Марианна	
Современная лексикография русинского языка..	195
Лебович Виктория	
К вопросу литературной ономастики	
у И. Нечуя-Левицкого.....	207
Lukács István	
A horvát <i>Sibila</i>	219
Menyhárt Krisztina	
„Zöldségeket beszél”. A zöldségek a magyar	
és a bolgár közmondásokban.....	231
Михайлов Камен	
Via Danubius.....	243
Milosevits Péter	
Jovan Dučić versei Babits Mihály fordításában.....	255
Nagy István	
Íráspoétika, írásethosz. Marina Cvetajeváról.....	271
Палоши Ильдико	
Мультисубъектность как семантическая категория	
в русском языке.....	283

Pátrovics Péter	Aspektualität – Temporalität – Kasus – Referentialität und Wortstellung im Deutschen und in den slawischen Sprachen. Mutmaßliche Zusammenhänge.....	297
Pavičić Mladen	Ivan Prijatelj <i>A szlovének irodalma</i> című irodalomtörténeti áttekintéséről.....	307
Péter Mihály	Két költő a szerelem másodvirágzásától (Puskin és Tyutcssev).....	317
Ráduly Zsuzsanna	Eponimák a lengyel és a magyar egyházi terminológiában.....	323
Sárköziné Vandan Enhzaya	<i>Вдрузе Достоевского в монгольском переводе романа «Братья Карамазовы»</i>	335
Urkom Aleksander	Učenje stranog jezika u digitalnom dobu.....	343
Várnai Dorota	Renesans w Polsce i na Węgrzech.....	353
Vig István	Prebacivanje kodova u djelu „Az török áfium ellen való orvosság” (‘Lijek protiv turskoga opijuma’) Nikole Zrinskog.....	365
Zoltán András	Régi keleti szláv jövevényszavaink kérdéséhez.....	377
Zsilák Mária	A budai Egyetemi nyomda szlovák kiadványainak nyelvváltozatai az egységes modern irodalmi nyelv kialakulása tükrében.....	385

KNJIŽEVNOST, NOVI MEDIJI I POSTČITALAČKA GENERACIJA

Dragan Jakovljević

Uvod

Zamah tehnološke revolucije u medijskoj sferi, čiji smo svedoci i učesnici, među književnim stvaracima i njihovim čitaocima nameće nekoliko fundamentalnih pitanja, vezanih za budućnost pisane reči: da li internet, kao najčešće i najmoćnije sredstvo komunikacije, savremenu književnost čini i kvalitetnijom, ili samo dostupnijom čitaocima; kakve su moguće posledice hiperprodukcije literarnih štiva plasiranih putem globalne mreže; kakve su perspektive klasičnog književnog izdavaštva u takvim uslovima; da li i u kojoj meri internet (de)stimuliše učeničku i studentsku populaciju od čitanja književnih dela i kakve su moguće posledice takvih uticaja? Novi mediji označili su, pored ostalog, i pojavu nove tehnologije samog čina pisanja, a prekretnica čiji smo svedoci, po mnogo čemu je slična revoluciji Gutenbergove galaksije. Promena ekonomije pisanja nesumnjivo znači i menjanje književnih paradigmi, upravo kako je i otkriće štampe najavilo vladavinu fiksiranog, zatvorenog teksta, institucije autora i autorskih prava.

Digitalizacija književnosti odvija se na nekoliko područja. Osim promena vezanih za nove tehnologije pisanja na računaru, digitalizacija je i posledica razvoja globalnih hipertekstualnih sistema (elektronske komunikacije i internet mreže), pojave novih oblika naracija i hipertekstualne književnosti.

Pokazalo se da mediji uslovljavaju proces mišljenja oblikovanjem jedinstvenog diskursa. Kakav je to diskurs koji omogućuje internet? Uzevši u obzir nova saznanja na koja upućuje Nikolas Kar, internet sistemski razara mogućnost pribranog, dubinskog čitanja i svodi ga na pregledanje. Sama kultura oblikovana formatom, na primer, nekih društvenih

mreža, odlikuje se zabavom kao dominantnom karakteristikom. (TADIĆ 2013: 127)

Specifična težina književnosti u 21. veku značajno je smanjena u odnosu na prethodne istorijske epohe, premda književna dela koja nastaju u naše vreme nisu lošija od onih ranije napisanih. U računarskom i internet okruženju, slika i znak postali su važniji od tradicionalne jezičke komunikacije kroz knjigu. Razlozi zbog kojih književnost gubi svoj raniji značaj, nisu samo u promeni tipa duhovnosti, već su i tehnološke prirode.

1. Od prve štamparije do globalne mreže

Zahvaljujući Gutenbergovom pronalasku i činjenici da je štamparija omogućila proizvodnju hiljada istovetnih primeraka jedne knjige, ona je postala jedan od prvih masovnih industrijskih proizvoda. U isto vreme, na delu je ostvarenje velikog ideološko-političkog projekta stvaranja modernih nacija, tj. nacionalnih država. Da bi se nacija stvorila, potrebno je da se svi njeni pripadnici lako razumeju.

Književnost je bitna za nastajanje tzv. književnog jezika, tačnije, državnog jezika, jedinstvenog jezičkog obrasca neophodnog za formiranje nacije. Zato pisci i dobijaju svoje važno mesto u društvu, oni su jednostavno uključeni u veliki ideološki projekt. Taj posao je obavljen, a razvoj novih tehnologija, pre svega televizije, pruža mnogo efikasnija sredstva za ostvarenje raznih ideoloških ciljeva. (PETKOVIĆ 2007: 283-289)

O prednostima interneta moglo bi se govoriti mnogo: dostupnost svima, čuvanje od zaborava - posebno starih knjiga, velika mogućnost izbora... Međutim, preveliki izbor isto tako može biti i razlog za brigu. Jer, na mnogim internet stranicama se, u hiperprodukciji sadržaja zgubio urednik. U ovakvim slučajevima problem je u poverenju prema određenoj internet stranici i njenom uredniku (ako postoji). Čitalac koji je jednom potrošio više sati na nekoj stranici, čitajući lošu poeziju nepoznatih autora, retko će posegnuti ponovo za takvom stranicom i nekim novim nepoznatim autorom.

U ovom kontekstu, postavlja se pitanje, da li se i tu radi o nekoj vrsti „samoizdavaštva“ i da li, između ostalog, internet služi da autori, koji ne mogu da nađu izdavača, odnosno urednika za objavljivanje svoje knjige, ipak pronađu put do čitalaca, plasirajući mu odjednom sve što su napisali.

Ipak, ima autora koji smatraju da u ovoj oblasti i nije sve tako crno, i da, ukoliko elektronska knjiga na kraju uspe da istisne onu štampanu, nema mnogo osnova za pretpostavku da će je time ukloniti iz naših domova i navika. E-book, po njima, neće značiti smrt knjige, kao što ni pojava Gutenberga i njegovog genijalnog izuma nije koliko sutra ukinula čitanje kodeksa, niti trgovinu svicima papirusa. Različite tehnologije i navike nastavljaju da koegzistiraju, a lepeza mogućnosti se proširuje.

Kao argumenti za ovakva očekivanja, često se spominju pitanja, na koja odgovore već znamo: da li je film usmrtio slikarstvo, odnosno da li je televizija ubila bioskop? Odgovor je, naravno, negativan, pa, gledano sa tog stanovišta, treba poželeći dobrodošlicu svim tehničkim dostignućima koja nam, posredstvom ekrana omogućavaju pristup globalnoj biblioteci.

2. Ekspanzija hipertekstualnosti

Žan-Filip de Tonak očekuje da će ekspanzijom novih medija nestati neke navike koje smatra zastarelim, a takođe i izvesna sakralnost, pridavana knjigama unutar naše civilizacije. Prema de Tonaku, nestaće verovatno, i onaj specifičan vid prisnosti između pisca i njegovog čitaoca, jer će mu pojam hipertekstualnosti neminovno nauditi. Ideja "odeljenog prostora" koju je knjiga simbolizovala, polako iščezava, a samim tim, bez sumnje, i neki načini čitanja. (DE TONAK, 2011: 7)

Žan-Klod Karijer i Umberto Eko, smatraju da nema razloga za paničnim strahovanjem, jer je knjiga savršen izum, koji se ne može učiniti boljim nego što jeste.

U tom pogledu, ona je, po Umbertou Eku, slična točku: Knjiga je, kaže on, poput kašike, čekića, točka ili makaza. Kada ste ih jednom izmislili, ne možete ih učiniti boljim. Mož-

da će knjiga evoluirati u svojim sastavnim delovima, možda joj stranice više neće biti od papira, ali ostaće ono što jeste. (KARIJER 2011: 3)

Kao i mediji koji su se u našim životima pojavili pre interneta, i on sam uzrokuje debate entuzijasta i skeptika. Njihova sučeljavanja se odvijaju u poslednje dve decenije i reklo bi se da se stavovi iz dana u dan sve više polarizuju.

Prema zapažanju Nikolasa Kara, i entuzijastima i skepticima promiče ono što je još Maršal Mekluan znao: da na dugi rok sam medij, više nego sadržaj medija, utiče na naše razmišljanje i delovanje. Kroz prozor u svet, i u nas same, popularni medij oblikuje ono što vidimo i kako to vidimo, a ako se njime dovoljno služimo, on menja nas same - i kao pojedince, i kao društvo. "Učinci tehnologije ne događaju se na nivou mišljenja ili na pojmovnom nivou. Oni menjaju obrasce percepcije, istrajno i bez otpora". (MEKLUAN 2003: 31)

Medijski magnat i jedan od pionira radija i televizije Dejvid Sarnof, u svom poznatom govoru na Univerzitetu Notr Dam 1955. godine, odbacio je kritike na račun masovnih medija, na kojima je sagradio svoju imperiju i stekao bogatstvo. Po njemu, proizvodi nauke, sami po sebi nisu ni dobri ni loši; njihova vrednost proizilazi iz načina na koji se njima služimo.

Mekluan se kritički izjasnio o ovom stavu, ističući da nas kao konzumente medijskih sadržaja, svaki novi medij menja. On je sadržaj medija uporedio sa sočnim komadom mesa koji provalnik nosi, da bi zavarao psa čuvara našeg uma. (MEKLUAN 2003a: 5)

Sa osvajanjem pune slobode književnog izražavanja, društveni uticaj književnosti vidno je smanjen u svim zemljama evropskog kulturnog kruga, a posebno u njenom istočnom, južnoslovenskom delu, u kojem je književnost, za vreme vladavine komunizma, imala značajnu kritičku, antiideološku ulogu. U novim okolnostima, kada se sve može reći i napisati, metaforički potencijal jezika manje se koristi, i sve više slabi, pa se i društvene funkcije literature, oblikovane u 19. i 20. veku, postepeno menjaju, bivaju potisnute u drugi plan ili se sasvim gube u potpunju prevlasti tržišnih kriterijuma koji

uslovljavaju celokupni društveni život, uključujući i samu prirodu i oblik umetničke imaginacije.

Razvoj štamparske i elektronske tehnologije, munjevitost načina umnožavanja teksta, i, posebno, pisanje na kompjuteru, usloveli su enormni porast tekstualne produkcije i učinili da književnost postane samo delić proizvodnje masovne umetnosti. (PANTIĆ 2010: 229)

Korenite promene u načinu življenja savremenog čoveka i novi kulturološki modeli koji su se pojavili u 20. stoleću, a koji svoju ekspanziju doživljavaju u naše vreme, čine književnost sve marginalnijim medijem. Književna forma više nema primat u pripovedanju priča naše civilizacije, a to su sve manje i film i strip. Po mnogim svojim karakteristikama, njihovu nekadašnju ulogu preuzimaju televizijske serije, računarske igrice i internet.

Ostavljajući sve vrednosti po strani, i danas moramo shvatiti da naša električna tehnologija ima takve posledice po naše najobičnije percepcije i navike delanja, da se u nama brzo nanovo vaspostavljaju mentalni procesi najprimitivnijih ljudi. Do tih posledica ne dolazi u našim mislima ili mišljenjima, gde smo obučeni da budemo kritični, već u našem najsvakodnevnijem čulnom životu, koji stvara vrtloge i matrice mišljenja i delanja. (MEKLUAN 1973: 46)

3. Nestanak ili preobražaj književnosti?

Moglo bi se reći da se danas srećemo sa postčitalačkom generacijom, koju karakteriše odsustvo želje njenih pripadnika da u svoj intelektualni okvir integrišu čitanje, pogotovo na maternjem jeziku. Čita se uglavnom sa ekrana i po pravilu na engleskom jeziku. To je samo jedna, vidljiva promena koja je nastupila sa novom tehnološkom erom u kojoj su analogne tehnologije ustupile mesto digitalnim. U poslednje dve decenije nestala su mnoga tehnička sredstva koja su u dvadesetom izazvala pravu revoluciju u prenošenju zvuka i slike: gramofonske ploče, video i audio kasete i celuloidna fotografija. Prema predviđanjima futurologa, takve tehnološke pro-

mene će se događati sve brže, pa se čak spominje i mogućnost da u narednih dvadesetak godina prestane potreba da se knjige štampaju u papirnoj formi. Da li je, imajući to u vidu, nezamislivo da neka od sledećih faza razvoja naše civilizacije bude nestanak književnosti?

To pitanje danas postavljaju mnogi, a čini se da se njime u najvećoj meri bave sami književni stvaraoci. Pitanja na koja često nailazimo kreću se od svrhe bavljenja književnošću - medijem koji se, prema nekim autorima, bliži svom zalasku, preko smisla pisanja na "malom" jeziku u kulturi u kojoj se sve manje čita, pa do dilema o tome da li, u takvim okolnostima, autori treba da se priklone nekim drugim medijima.

Umesto da ide ka tome da postane ogromna Aleksandrijska biblioteka, svet je, prema Meklulanu, postao računar, elektronski mozak. Ukoliko nismo svesni ove dinamike, namać ćemo preći u fazu paničnih užasa, koja sasvim odgovara malom svetu plemenskih bubnjeva, potpune međuzavisnosti i isprepletene koegzistencije. Ovaj autor znake takve panike uočava kod Žaka Barzuna (Jacques Barzun), koji se u svojoj "Kući intelekta" (The House of the Intellect) iskazuje kao neustrašivi i ostrvljeni ludit. Osećajući da sve što mu je drago proističe iz delovanja azbuke na naše duhove i kroz njih, on predlaže ukidanje vaskolike moderne umetnosti, nauke i filantropije. Kad se ovaj trio iskoreni, smatra on, moći ćemo da zatvorimo poklopac Pandorine kutije.

"Barzun nam lokalizuje svoj problem, mada nema pojma o vrsti dejstva ovih formi. Užas je normalno stanje svakog usmenog društva, jer u njemu sve utiče na svet, u svakom trenutku." (MEKLUAN 1973a: 48)

4. Perspektive knjige i pripovedanja

Kada govorimo o krizi književnosti kao medija, potrebno je razgraničiti promene koje se dešavaju u pripovedanju kao činu u komunikaciji, od onih koje pogađaju samu knjigu, u njenom fizičkom obliku. Imajući u vidu da se svaka ljudska kultura, pa i naša, zasniva na pripovedanju, postojanje tog

vida komunikacije ne treba dovoditi u pitanje. Ljudi su oduvek jedni drugima pričali priče i to će svakako nastaviti, ali je pitanje hoće li, u mnoštvu drugih mogućnosti, to nastaviti da čine putem književnosti kakvu danas poznajemo. Za njen opstanak je usko vezano pitanje budućnosti papirne knjige, kojoj futurolozi ne predskazuju dugovečnost, upoređujući njenu budućnost sa sudbinom nekih, danas prevaziđenih filmskih, fotografskih i audio formata. Razlozi koji će, verovatno, poslati papirnu knjigu u istoriju, tiču se kako skućenog životnog prosora savremenog čoveka, u kome ima sve manje mesta za police prepune knjiga, pa do uništavanja hektara šuma radi proizvodnje papira. Kao što je prestala potreba da se književnost zapisuje na svitku i pergamentu, tako će, sasvim očekivano, prestati potreba za njenim publikovanjem u današnjoj knjiškoj formi.

Na promene ove vrste, do kojih će neminovno doći, treba gledati kao na prirodne faze razvoja ljudske civilizacije. Možda je mnogo značajnije od ovog, pitanje koliko će se sama književnost transformisati usled ovih tehnoloških promena. Istorija kulture nam govori da su tehnološke promene uvek uticale i na promene u sferi književnosti. Tako je, na primer, Gutenbergov pronalazak štamparije uslovio da roman postane žanr koji je u književnoj produkciji najviše zastupljen. Bez pronalaska presa za štampanje, on svakako ne bi bio to što je danas, ako bi uopšte i postojao.

Imajući u vidu pravilo da tehnološki pronalasci značajno menjaju čovekov život, njegove navike i preokupacije, obemisljavaju tradicionalne i uvode nove profesije, možemo se s pravom upitati na koji će način književnost promeniti pojava elektronskih knjiga, kakve će novine u pogledu formi i žanrova doneti ta tehnološka inovacija i hoće li, možda, književno delo, poput video igrice, imati elektronsku formu odvijanja, odnosno račvanja svoje fabule. Nije nemoguće zamisliti da ćemo u budućnosti, slično kao u filmovima na DVD nosačima, imati knjige sa višestrukim završecima i mogućnostima izbora, čime i sami, donekle, učestvujemo u njihovom oblikovanju.

Pitanje na koje je ovog trenutka teško odgovoriti, a koje služi posebnom pažnjom jer spada među fundamentalna, kada je reč o perspektivi književnosti u eri dominacije elektronskih formi i interneta, tiče se mogućnosti da književnost preživi činjenicu da više nije sredstvo kojim naša civilizacija priča svoju priču. Knjizi načinjenoj od papira, dani su, kao što smo već zaključili, praktično već odbrojani, ali se postavlja pitanje može li se dogoditi da čovek, nastojeći da i u novim uslovima zadovolji svoju potrebu za pripovedanjem, uz knjigu odbaci i linearni tekst, kao prevaziđenu formu.

Ovo pitanje je veoma delikatno za sve kategorije koje su njime tangirane, a posebno za književne stvaraoce i nastavnike književnosti. Ozbiljnim ga čini činjenica da su inovacije koje danas konkurišu knjizi i književnosti veoma moćne, popularne i rasprostranjene. Kada je film počeo da traži svoje mesto u paleti do tada postojećih umetnosti, njegova najveća prednost je bila u tome što je koristio književnost, kako bi u sopstveni format integrisao temeljne elemente književnosti: likove, teme, žanrove.

Ako čitaoca doživljavamo kao običnog potrošača, konzumenta, a književnost svodimo na naraciju – onda, prema viđenjima pojedinih autora, teze o smrti knjige, i nisu zastrašujuće. Takvu knjigu može da zameni i televizijska serija ili film. Ali, knjiga je daleko više od toga.

U svojoj suštini, literarno delo je posuda za čuvanje značenja života, utočište, u kojem su se, kako smatra Džon Berger, najkrhčije, ali, ujedno najznačajnije ljudske istine spasle od uništenja i zaborava. Bilo da je to drama, roman ili pesma, književno delo je u svim slučajevima spasavanje značenja iz bezgranične šupljine vremena. Tako shvaćena, knjiga jednostavno nema alternativu. (TADIĆ 2013a: 127)

5. Internet menja auru dela

Valter Bendžamin je pisao o tome kako umetničko delo u savremenosti gubi svoju auru, a danas se, neretko, čini da je auru izgubilo sve ono što je dospelo na internet, jer se samo

jednim klikom na tastaturi može promeniti svaki raniji poređak. Rezultat takve prakse je navika da se živi bez pozitivnih emocija, bez svesti o vrednosti nasleđa i bez potrebe za bilo čim stabilnim i vrednim.

Kada je reč o pitanjima sa kojima se suočavaju nastavnici književnosti u eri "kraja čitanja", ona se odnose pre svega na smisao nastave u okviru koje učenici na nivou prepoznavanja savladavaju složena književna dela, kako bi bili pohvaljeni, kao u svojevrsnom "kvizu". Smisao bi, ipak, trebalo da bude odlaganje "smrti" čitanja, što je duže moguće, tako što će se učenici zainteresovati za knjigu čiji će svet biti kompatibilan sa njihovim iskustvom i problemima sa kojima se sreću u životu. Ti problemi su obično univerzalne prirode, bez obzira na vekove koji dele junake jednog romana od našeg vremena.

"Pri tom je jedno bitno: ni savremeni prozaik, ni savremeni nastavnik književnosti ne može polaziti od preduverenja da je književnost bogomdana, da je čitanje uvek bilo i da će uvek biti, da je književnost središnja u nacionalnoj kulturi i da nastavni program reflektuje tu večnu i nepromenjivu istinu. Već danas nije tako, a po svemu sudeći neće nikad više ni biti". (PAVIČIĆ 2013: 12)

Imajući to u vidu, neophodne su odgovarajuće promene kod svih aktera u aktuelnim procesima neminovne transformacije knjige, književnosti i njihovog shvatanja: pisaca, njihovog stvaralaštva, nastavnika, škola i njihovih programa. Ukoliko to prilagođavanje izostane, postoji opasnost da učesnici ovih procesa postanu statični ostaci kulture koja bi tako, nakon svog zenita, doživela neslavni kraj, i to daleko brže nego što bi se, na osnovu njenih zadivljujućih tekovina, moglo očekivati.

LITERATURA

- AARSETH Espen, 1997: *Cybertext - Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- DE TONAK Žan-Filip, 2011: Predgovor knjizi *Ne nadajte se da ćete se rešiti čitanja* (autora Žana-Kloda Karijera i Umberta Eka). Beograd: Branko Kukić - Gradac.
- EKO Umberto, 1965: *Otvoreno djelo*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- KARIJER Žan-Klod, EKO Umberto, 2011: *Ne nadajte se da ćete se rešiti čitanja*. Beograd: Branko Kukić - Gradac.
- LANDOW George, 1992: *Hypertext: The Convergence of Contemporary Literary Theory and Technology*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press.
- MEKLUAN Maršal, 1973: *Gutenbergova galaksija*. Beograd: Nolit.
- MCLUHAN Marshall, 2003: *Understanding Media: The Extensions of Man*, kritičko izdanje prir. W. Terrence Gordon, Corte Madera. CA: Ginko Press. 5-31.
- PAVIČIĆ Jurica, 2013: Suvremeni prozaik pred izazovom smrti čitanja. *Čitanje za školu i život*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- PANTIĆ Mihajlo, 2010: Književnost u tranziciji ili: kako vam drago, *Sarajevske sveske* br. 27-28. Sarajevo.
- PETKOVIĆ Radoslav, 2007: Svet je nešto mnogo veće. *Pisci govore*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost.
- POSTMAN Neil, 1993: *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*. New York: Vintage Books.
- TADIĆ Nina, 2012: Književnost na novim medijima. *Čitanje za školu i život*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- TURKLE Sherry, 1995: *Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.